

Гудима М.М.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

УДК 347.124:347.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.1.7>

ПРАВОВА КОНСТРУКЦІЯ «ПЕРЕХІД ПРАВ» У РЕЧОВИХ І ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми. Правова конструкція «перехід прав» може бути застосована до всіх трьох груп суб'єктивних прав, притаманних цивільному праву (речових, зобов'язальних і виключних). Наявність такої диференціації зумовлена складністю та багатоманітністю суспільних відносин, які складають предмет цивільного права. Аналіз юридичної літератури свідчить, що переважна більшість цивілістів досліджували проблематику переходу прав саме в рамках зобов'язальних правовідносин (прав вимоги та боргових зобов'язань), де означена теоретична конструкція є більш розробленою. Однак автору здається цілком виправданим застосування конструкції «перехід прав» до речових прав у рамках абсолютних правовідносин як такої, що відображає динаміку речових прав, яка їм притаманна, хоча, можливо, не настільки, як відносним (зобов'язальним) правовідносинам. Особливо актуальним автор вбачає здійснення розкриття особливостей переходу речових прав у порівняльному ракурсі з аналогічною конструкцією, яка застосовується в зобов'язальних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика переходу суб'єктивних прав від одних осіб до інших у науці цивільного права присвячено досить велику кількість досліджень. Так, питання правонаступництва в зобов'язаннях досліджувалися ще в роботах дореволюційних цивілістів: К.Н. Анненкова, М.Г. Вавина, А.О. Гордона, М.О. Миш, Г.Ф. Шершеневича, а також вчених радянського періоду, зокрема І.Б. Новицького, Л.А. Лунца, Б.Б. Черепахіна.

Приділяється увага проблемі правонаступництва в зобов'язальних правах і останнім часом, їй присвячено низку дисертаційних досліджень, монографій, а також численні наукові статті. Такі проблеми в спектрі наукових досліджень В.А. Белова, А.В. Вошатко, О.О. Колесникова, О.Г. Ломідзе, Є.Н. Нариманова, В.І. Пушай, І.П. Смілянець та інших. Окремі ж аспекти переходу речових прав розглядалися досить епізодично. Наприклад проблематика переходу права власності та інших речових прав вивчалася С.С. Каширським, Р.А. Майдаником, Г.Г. Харченком, В.Я. Погребняком, С.І. Шимон, О.В. Розгон, О.С. Швиденком, О.В. Дзерою, Є.О. Мічуріним та деякими іншими дослідниками. Проте наукова доктрина ефективно доповнилася б компаративіст-

ським ракурсом досліджень відповідних правових конструкцій, на що і спрямована ця наукова стаття.

Тому **мета статті** полягає у здійсненні розгляду проблеми переходу речових прав у співвідношенні з переходом прав (та/або обов'язків) у зобов'язальних правовідносинах, що розширить теоретичну платформу для розкриття сутності конструкції переходу речових прав.

Виклад основного матеріалу. Між переходом вказаних груп прав є чимало спільного. Зобов'язальні права так само, як і речові права, можуть бути підставою як для правопереносного (транслятивного), так і правоустановлюючого (конститутивного) правонабуття.

До речових прав можливе застосування обох видів правонабуття. Скажімо конститутивне правонабуття, як зазначається в юридичній літературі, призводить до виникнення нового суб'єктивного права, похідного від основного, що обмежує можливість здійснення останнього настільки, наскільки має місце при виникненні на підставі права власності обмежених речових прав (ефітезису, суперфіцію, сервітуту тощо), тобто для особи, яка отримує останні, цінність полягає в отриманні можливості володіння, користування (в окремих випадках санкціонованого правовласником розпорядження) певними об'єктами цивільних прав [2, с. 181]. Тобто конститутивне правонаступництво є «переходом» правомочностей від однієї особи до іншої, без втрати їх і відповідного права перед правопередником» [11, с. 17].

Про транслятивне набуття права висловлювався Л. Еннекерус: «Транслятивне набуття, тобто передача права в тісному сенсі; тут наступник набуває те ж саме право (з усіма прилеглими до нього правами), яке належало правонадавачу; так буває, наприклад, при передачі права власності і при відступленні права вимоги; колишній носій права одночасно з передачею втратив право» [3, с. 89]. Відповідно до речових прав таке правонабуття має місце при переході права власності.

Щодо зобов'язальних прав Б.Б. Черепахін писав, що сингулярне правонаступництво в зобов'язанні може стосуватися окремого права вимоги або окремого цивільно-правового обов'язку. Воно може охоплювати певну групу зобов'язальних вимог, окрему групу правових обов'язків, може стосуватися певної

сукупності прав і обов'язків разом узятих, тобто встановлювати правонаступництво в двосторонньому зобов'язанні [11, с. 46]. З цього твердження теж випливає висновок про можливість застосування до зобов'язальних прав і транслятивного, і конститутивного правонабуття.

Спільними є загальні наслідки застосування відповідних різновидів правонабуття речових і зобов'язальних прав. При правонаступництві в зобов'язальному праві і переході правомочностей носія зобов'язального права в порядку правоустановлюючого правонабуття, так як і при отриманні шляхом похідного правонабуття речового права, право набувача є похідним від суб'єктивного права правопопередника, тому межі правомірної поведінки право набувача зумовлені межами правомірної поведінки правопопередника. При правоустановлюючому (конститутивному) правонабутті на основі зобов'язальних прав, як і при аналогічному правонабутті на основі речових прав, суб'єктивне право, зумовлює правонабуття, продовжує мати значення.

Все ж перехід речових прав характеризується і рядом відмінних від переходу зобов'язальних прав рис, наявність яких зумовлена специфікою речових і зобов'язальних прав. Першою відмінною ознакою переходу (передачі) прав речових від зобов'язальних є особливості сторони, на якій можлива заміна суб'єкта при здійсненні відповідного переходу. Заміна осіб у цивільно-правових зобов'язаннях залежно від сторони, на боці якої вона здійснюється, буває двох видів: заміна активної сторони зобов'язання (кредитора) та заміна пасивної сторони зобов'язання – боржника.

Ще Б. Віншейд зазначав, що у зобов'язальних правовідносинах може змінитися як уповноважений, так і зобов'язаний суб'єкт [2, с. 144–145]. Виходячи з особливостей абсолютних правовідносин, у яких вирішальне значення для їх здійснення мають власні дії уповноваженої особи, а зобов'язані в них особи повинні лише не перешкоджати уповноваженій особі вчиняти дії щодо здійснення абсолютного права, впливає, що обов'язок в абсолютних правовідносинах носить загальний характер, тобто покладається на всіх. Справді, абсолютному праву відповідає обов'язок кожного утримуватися від вчинення дій, які перешкоджають нормальному здійсненню права. При цьому йдеться не про все населення земної кулі, як іронічно зауважує Д.М. Генкін, а тільки про осіб, підлеглих цій системі правопорядку [6, с. 62]. З цих аргументів випливає висновок, що заміна в абсолютних правовідносинах можлива лише на стороні уповноваженого суб'єкта.

Влучним є висловлювання В.Я. Погребняка з приводу того, що кожна особа, набувши необхідний обсяг цивільної дієздатності й потрапивши під вплив національного правопорядку, стає зобов'язаною щодо особи, яка має речові права стосовно об'єкта цивільного обороту, що не передбачає змін у частині зобов'язаних осіб [8, с. 141]. Як зазначав Б.Б. Черпакін, у будь-якому абсолютному правовідношенні у разі зміни активного суб'єкта на зобов'язаний

(пасивний) стороні залишається та ж фігура «всякого і кожного», на яких покладено обов'язок утримуватися від втручання в коло правомочностей, закріплених за суб'єктом абсолютного права [11, с. 6].

Наступною відмінністю переходу прав речових від зобов'язальних є та обставина, що при переході (передачі) речових прав, скажімо права власності, власник повинен підпорядковувати свою поведінку нормам законодавства, тобто узгоджувати її лише з приписами правових норм. Цілком очевидним є факт того, що в абсолютних правовідносинах між уповноваженою особою (власником) і всіма зобов'язаними суб'єктами не укладаються ніякі договори. Конструкція абсолютних прав не передбачає окремої відносної форми, що налагоджує юридичний зв'язок між носієм права (уповноваженим суб'єктом) й іншими суб'єктами цивільного права [8, с. 141]. Оскільки такий перехід відбувається в абсолютних правовідносинах, відсутня потреба його погодження з особами, яким кореспондують відповідні обов'язки (усіма зобов'язаними особами). Так, ст. 520 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачає, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Отримання згоди кредитора на заміну боржника, як зазначає В.М. Слома, зумовлене тим, що особа боржника, його здатність виконати зобов'язання мають важливе значення для кредитора [10, с. 116].

На відміну від переходу речових прав, перехід прав зобов'язальних часто може бути поєднаним із переходом суб'єктивних обов'язків. Скажімо, ст. 512 ЦК України визначає, що кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочинном (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою. Як зазначається в літературі, правонаступництво відрізняється від інших способів заміни осіб у зобов'язаннях насамперед тим, що права і обов'язки переходять у сукупності як єдине ціле і, як писав з цього приводу Д.І. Мейер, у складі всіх юридичних відносин правопопередника [9, с. 181; 5, с. 267].

Це положення значно ускладнює дослідження переходу прав у двосторонніх договорах. Досі триває на теоретичному рівні дискусія щодо можливості переходу прав вимоги, які виникають із двосторонніх договорів. Актуальність теоретичного вирішення вказаної проблематики має практичне значення, адже більшість зобов'язальних правовідносин на сьогодні є двосторонньо-зобов'язуючими (кожна зі сторін має права та обов'язки). О.А. Підпригора вважає, що у двосторонніх зобов'язаннях заміна осіб означає одночасно уступку вимоги і переведення боргу [7, с. 18]. І.В. Єлісеєв дотримується подібної позиції, вважаючи, що у двосторонніх договорах права та обов'язки настільки пов'язані, що відступлення права вимоги без переведення обов'язку,

який лежить на цеденті, означає розірвання договору [1, с. 94]. При заміні сторони двостороннього договору відбуватиметься як заміна боржника, так і заміна кредитора, відповідно до нового кредитора та боржника (які поєднуюватимуться в одній особі) одночасно переходитимуть і права та обов'язки.

Обґрунтовуючи відповідну тезу, можна застосувати такі аргументи. По-перше, реалізація стороною двосторонньо-зобов'язуючого договору суб'єктивного права, яке засноване на відповідному договорі, нерозривно пов'язане з виконанням покладених на нього цим же договором зобов'язань. По-друге, зобов'язальним правовідносинам притаманна складна динамічна структура. Правомочності, які складають це право, реалізуються послідовно: реалізація одного слідує за реалізацією (або неможливістю реалізації) іншого. З кожною правомочністю, яка входить до складу зобов'язального права, можна визначити конкретні випадки, важливі для розвитку взаємодії кредитора і боржника.

Від факту виконання (невиконання) боржником обов'язку, який відповідає праву вимоги кредитора, залежить виникнення (активація) у кредитора та/або боржника інших правомочностей, інших обов'язків. Тому передача стороною зобов'язань права, яке їй належить без переведення покладеного на неї обов'язку, призвела б до порушення визначеної нормами права відповідної послідовності розвитку прав та обов'язків сторін (кредитора і боржника), а загалом – до порушення структури правового регулювання. Тоді як в абсолютних правовідносинах діє уповноважений суб'єкт (власними діями якого й відбувається задоволення його інтересів) та необмежене коло зобов'язаних, і заміна при переході абсолютних прав можлива лише на стороні уповноваженої особи, а тому має місце перехід прав без поєднання їх з обов'язками, адже наявність в уповноваженої особи-володільця речового права не зумовлена зустрічним її обов'язком щодо виконання активних дій

Висновки. Підбиваючи підсумки, автор зазначає, що юридична конструкція «перехід прав» застосовна і до прав речових, і до зобов'язальних, маючи загальні спільні аспекти в застосуванні цієї категорії для похідного правонабуття одних та інших, проте сутнісні відмінності речових правовідносин як відносин абсолютного характеру та зобов'язальних правовідносин, як таких, які є відносними, зумовлюють виділення ряду відмітних ознак, які мають місце при переході прав речових і зобов'язальних.

Гудима М.М. ПРАВОВА КОНСТРУКЦІЯ «ПЕРЕХІД ПРАВ» У РЕЧОВИХ І ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ПІДХІД

Наукова стаття присвячена здійсненню співвідношення між категоріями переходу суб'єктивних цивільних прав та/або обов'язків у речових і зобов'язальних правовідносинах задля розширення теоретичної платформи для розкриття сутності конструкції переходу речових прав. У публікації спершу проаналізовано ті ознаки, які є спільними і такими, що притаманні обом конструкціям переходу суб'єктивних прав та/або обов'язків: і в речових, і в зобов'язальних правовідносинах. Далі в роботі зацентрована увага на низці відмінних рис переходу речових прав від переходу зобов'язальних прав, наявність яких зумовлена специфікою речових і зобов'язальних прав. Як першу характерну ознаку виявлено особливості сторони, на якій можлива заміна суб'єкта при здійсненні переходу.

Переходу речових прав притаманні такі загальні характеристики. По-перше, перехід цієї групи прав здійснюється тільки на уповноваженій стороні, що зумовлює відсутність поєднання переходу права з переходом обов'язків. По-друге, при переході (передачі) речового права носій права звертається тільки до закону, правових звичаїв, підпорядковуючи свою поведінку їм. При передачі права зобов'язального його носій повинен враховувати не тільки вказівки закону, а й домовленість із контрагентом за зобов'язанням, враховуючи не тільки нормативний законодавчий вплив, а й вплив індивідуального піднормативного характеру. Така відмінність зумовлює таку ознаку переходу речових прав від прав зобов'язальних: зміст речових прав, як правило, визначається безпосередньо законом, а не домовленістю суб'єктів правовідносин (останнє в свою чергу притаманне зобов'язальним правам).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байбак В.В. Обязательственное требование как объект гражданского оборота. М. : Статут, 2005. 222 с.
2. Виндшейд Б. Учебник пандектного права. Общая часть. Том I (Книги 1, 2) Перевод с немецкого. Перевод, редакция и предисловие Пахман С.В. СПб. : Гиероглифов и Никифоров, 1874. 375 с.
3. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. Т. 1. Полутом 2. М., 1950. 483 с.
4. Култышев С.Б., Шевченко А.С. Современные подходы к вопросам распоряжения субъективными гражданскими правами. Известия вузов. *Правоведение*. 2008. № 4. С. 172–183.
5. Мейер Д.И. Русское гражданское право. М. : Статут, 1997. Ч. 2. 455 с.
6. Наден В.В. Анализ деления гражданских правоотношений на абсолютные и относительные. *Проблемы законности*. 2013. Вып. 122. С. 61–69.
7. Підпригора О.А. Цивільне право : Підруч. для студ. юрид. вузів та ф-тів. К. : Вентурі, 1997. 480 с.
8. Погребняк В.Я. Перехід суб'єктивних цивільних прав в абсолютному правовідношенні в контексті теорії переміни осіб. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 140–143.
9. Пушай В.І. До питання про способи заміни осіб у зобов'язаннях. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 180–183.
10. Слома В.М. Суб'єкти цивільно-правового зобов'язання. *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2016. № 3. С. 113–117.
11. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. М. : Госюриздат, 1962. 162 с.

В якості наступної відмінності в роботі виділено обставину, згідно якої при переході (передачі) речових прав володілець речового права повинен підпорядковувати свою поведінку нормам законодавства, узгоджуючи її лише з приписами правових норм, а на противагу вказаній характеристиці при передачі зобов'язальних прав носій повинен враховувати не тільки вказівки закону, а й домовленість із контрагентом за зобов'язанням, враховуючи не тільки нормативний законодавчий вплив, а й вплив індивідуального піднормативного характеру. Далі звертається увага на відмінність переходу речових прав від зобов'язальних, яка полягає в тому, що перехід зобов'язальних прав часто може поєднуватися із переходом суб'єктивних обов'язків.

У роботі досліджено доктринальні позиції цивілістів, у спектрі наукових інтересів яких знаходилась проблематика переходу прав та/або обов'язків у двосторонніх договорах, і висловлено низку аргументів, які обґрунтовують єдність переходу прав та обов'язків сторін у таких зобов'язальних правовідносинах. Натомість у речових правовідносинах заміна при переході абсолютних прав можлива лише на стороні уповноваженої особи, що пояснюється їх абсолютним характером, а тому наявність в уповноваженої особи прав не зумовлено зустрічними обов'язками щодо виконання активних дій, тобто здійснюється перехід прав без поєднання з обов'язками.

Ключові слова: перехід цивільних прав та/або обов'язків, речові права, зобов'язальні права, абсолютні правовідносини, зобов'язальні (відносні) правовідносини.

Hudyma M.M. THE LEGAL CONSTRUCTION “TRANSFER OF RIGHTS” IN REM AND LEGALLY BINDING CIVIL LAW RELATIONS: A COMPARATIVE APPROACH

This scientific article is devoted to the relationship between categories of subjective civil rights and/or obligations in rem and legally binding in legal relations in order to expand the theoretical platform and reveal the essence of the construction of the transfer of rights. The publication first analyzes those features that are common and inherent in both constructions of the transition of subjective rights and / or obligations, both in rem and in legally binding relations. The types of inheritance revealed by the theory of succession and it is proved that both obligatory and real rights can be the basis for both of their varieties: law transferal (translatable) and title (constitutive) inheritance.

The types of inheritance revealed by the theory of succession are analyzed, and it is proved that both obligatory and property rights can be the basis for both of their varieties of (translatable) and law (constitutional) inheritance. The common consequences of the application to the corresponding types of acquisition of rights in rem and legally binding rights are recognized as general. Further, an article focuses on some distinct features of transfer of real rights from the transfer of obligations, the presence of which is conditioned by the specifics of rem and legally binding relations, respectively. Further, the paper focuses on a number of distinct features of the transfer of property rights from the transfer of obligations, the presence of which is conditioned by the specifics of property and obligations, respectively. The first distinguishing feature is the features of the party on which the subject may be replaced during the transition. According to this aspect, it is determined that the transfer of rights in civil obligations is possible on the side of the creditor and the debtor, whereas, based on the peculiarities of the absolute legal relationship, it is concluded that the replacement is possible only on the side of the authorized entity (the owner of the real right).

The paper emphasizes next difference, according to which in the transfer of real rights, the owner of the real right must subordinate his behavior to the statutes of the law, harmonizing it only with the prescription of legal rules. Contrary to the above characteristic, as regards to the legally binding right, it is revealed As the next difference in the work is the circumstance according to which in the transfer (transfer) of property rights, the owner of the property right must subordinate his behavior to the rules of law, harmonizing it only with the prescription of legal rules. Contrary to the above characteristic, as regards the obligations, it is revealed that in their transfer the carrier must take into account not only the instructions of the law, but also the agreement with the counterparty on the obligation, taking into account not only the regulatory legislative influence, but also the influence of the individual subordinate nature. Further, the paper argues that, unlike the transfer of real rights, the transfer of legally binding rights may often be combined with the transfer of subjective obligations.

The author investigates the doctrinal positions of civilians, in the spectrum of scientific interests of whom there were problems of transfer of rights and/or obligations in bilateral treaties, and made a number of arguments that substantiate the unity of the transfer of rights and obligations of the parties in such binding legal relations and, accordingly, the inability to transfer rights by party without transferring the obligation assigned to it (in such agreement). Whereas in the real (absolute) legal relations by virtue of their specificity, there is an authorized subject whose own actions satisfy his interests and an unlimited number of obligated persons, and therefore a change in the transition of absolute rights is possible only on the side of the authorized person, the existence of such rights is not conditioned by counter-obligations to perform proactive actions, in other words, transfer of rights are done without combining them with obligations.

Key words: transfer of civil rights and/or obligations, real rights, legally binding rights, absolute legal relations, binding (relative) legal relations.